

Ol'ha Krovyts'ka. Peculiarities of the functioning of an address in lemko folk songs.

The article presents the main means of expressing an address in lemko folk songs connected with traditions and customs of Ukrainian people. The attention is paid to the lexical, morphological, word-formative and syntactic peculiarities of the functioning of an address.

Key words: an address, lemko dialect, lemko folk song, a vocative, appellative lexis, an anthroponym.

Михайло КОВАЛЬЧУК (Коломия)

© 2009

ЛЕМКІВСЬКІ ТА НАДДНІСТРЯНСЬКІ ДІАЛЕКТНІ ОЗНАКИ ІНДИКАТИВНОЇ ДІЄСЛІВНОЇ ПАРАДИГМИ У ГОВІРЦІ СЕЛА ГЛИБОКА НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ

У статті на говірковому матеріалі проаналізовано мовні риси лемківського та наддністрянського діалектів на рівні парадигми дієслів теперішнього, минулого і майбутнього часу. Встановлено мовні фактори, які позначились на вживанні діалектних граматичних форм дійсного способу дієслова.

Ключові слова: граматична форма, парадигма, лемківський діалект, наддністрянський діалект, південно-західне наріччя.

Неперервні процеси взаємодії різних діалектів української національної мови і надалі залишаються важливим об'єктом різноаспектних лінгвістичних студій, зокрема й досліджень діалектної словозміни. З огляду на це актуальним і надалі є вивчення мовної взаємодії різних діалектів у межах окремих говірок, на формування, поширення й функціонування яких позначився вплив певних факторів – як лінгвальних (зміни в діалекті – результати розвитку самого діалекту і активного впливу літературної мови; інтеграція діалектів; перебудова діалектних систем із поширенням регіональних видозмін тощо), так і позалінгвальних (соціальні й соціально-психологічні чинники, історичні умови виникнення літературної мови, реальні умови поширення літературної мови: міждіалектні контакти, вплив інших мов тощо). До теренів поширення таких говірок можна віднести село Глибока Коломийського району Івано-Франківської області. У цьому населеному пункті з середини ХХ ст. компактно мешкають переселенці з етнічних українських земель на території сучасної Польщі – лемки, про що свідчать як місцеві культурологічні дослідження й нариси, так і фахові монографії [Енциклопедія Коломийщини:77; Етнос. Соціум. Культура: 56; Пашак].

Наша розвідка має на меті виявити лемківські та наддністрянські діалектні особливості індикативних форм дієслова у говірці, носіями якої є українці-представники різних етнічних груп, а також встановити мовні чинники, що зумовлюють говіркові ознаки. Порівняно з іншими лексико-граматичними класами слів дієслово в аналізованій говірці відзначається найбільшою кількістю ознак діалектного мовлення. Різноманітність говіркових особливостей форм дієслова зумовлена насамперед специфікою його лексико-граматичної семантики, функціонального навантаження у мові й мовленні. Мовні ознаки лемківського і наддністрянського діалектів у говірці можна простежити в різних формах дійсного способу на рівні опису парадигми теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслів *думати, співати, знати, писати, ходити, нести, вести, робити, кропити*, зафіксованих відповідним чином у говірковому тексті. Аналіз показує, що у вживанні різних граматичних часових форм дієслів в обстежуваній говірці переважають лемківські діалектні ознаки.

Говіркові форми дієслів теперішнього часу відзначаються мовними особливостями, притаманними і наддністрянському, і лемківському діалектам. Так, дієслова першої особи однини фіксують такі форми: *д́умам, співам, зна́ю, пі́шу, хóджу, не́су, ве́ду, рóб'ю, крóп'ю*. Наведені словоформи (насамперед у питомих лемківських рефлексів) фіксують наголос на передостанньому складі. Ця діалектна риса, що загалом фіксується і в деяких інших південно-західних говорах,

очевидно, спричинена аналогічними впливами західнослов'янських мов, зокрема польської [Матвіяс:102; Українська мова: 309]. Також виразним впливом польської мови зумовлені в говірці і форми деяких дієслів колишніх *je*-основ типу *думам, співам* [Жилко:95], тоді як у більшості випадків фіксуються форми, притаманні і наддністрянському діалекту. Збереження в межах говірки приголосного [j] у дієсловах типу *рób'ю, крóp'ю* є результатом певних морфологічних процесів, що виявляються в деяких південно-західних говорах, у тому числі лемківському та наддністрянському. В окремих південно-західних діалектах наявність давнього [j] у першій особі однини, на думку деяких дослідників, зумовлене аналогічним впливом форм третьої особи множини [Бевзенко:131].

У другій особі однини говірка фіксує такі дієслівні форми: *думаши, співаши, знаєши, пішеши, ходиши, несеши, ведеш, робиши, крoпиши*. Як видно, говіркові ознаки мають, за незначними винятками, дієслова колишніх *je*-основ, що теж притаманно окремим діалектам західнокарпатського ареалу [Бевзенко:132].

Третя особа однини позначена такими діалектними рисами, як вживання стягнених форм деяких дієслів, нетиповий для літературної мови та багатьох діалектів наголос, а також ствердіння кінцевого [m']: *думат, співат, знає, піше, ходить, несе, веде, робит, крoпит*. Остання ознака є притаманною покутсько-буковинській групі говорів. Так, досліджуючи сусідній з наддністрянським покутський діалект, М. Лесюк умотивовує ствердіння [m'] в закінченнях дійсного способу дієслів впливом на них флексії давньої форми вказівного займенника чоловічого роду **Ть** [Лесюк:130]. Пояснюючи вказівний займенник **Ть**, дієслово-предикат зазнало веляризації кінцевого [m']. Очевидно, дієслівна флексія у діалектах зазнала уподібнення до закінчення суб'єкта (-**ь**).

У множинних формах дієслів фіксуються такі говіркові ознаки, як переміщення наголосу на передостанній склад, що охарактеризовано вище, а також ствердіння притаманного літературній мові палатального [m']: 1 ос. – *думаємо, співаємо, знаємо, пишемо, ходимо, несемо, ведемо, робимо, кропимо*; 2 ос. – *думаєте, співаєте, знаєте, пишете, ходите, несете, ведете, робите, кропите*; 3 ос. – *думають, співають, знають, пишуть, ходять, несуть, ведуть, рób'ят, крoп'ят*. Очевидно, ствердіння кінцевого [m'] у словоформах третьої особи множини пояснюється аналогічними уподібненнями до форм третьої особи однини. Значно рідше у говірці вживаються дієслова, в закінченнях яких відбувся перехід флексійного [a] після м'яких та шиплячих приголосних у голосний переднього ряду, наприклад: *ходіт, роб'їт, крoп'їт*. Ця риса характерна для діалектів покутсько-буковинської групи, зокрема і наддністрянського [Українська мова. Енциклопедія: 481-482].

Із дієслів минулого часу в говірковому мовленні вживаються як прості, так і складні, рідше складені форми. В обстежуваній говірці у минулому часі дієслів виявлено низку мовних ознак, етимологічно пов'язаних насамперед із лемківським говором, натомість наддністрянські діалектні особливості проявляються меншою мірою. У багатьох діалектах сучасні форми минулого часу своїм походженням, як відомо, сягають давніх форм перфекта з опущеним допоміжним дієсловом [Бевзенко:99]. Вони містять залишок допоміжного дієслова із граматичним значенням часу й особи. Проте в аналізованій говірці залишки колишнього перфекта збереглися не в усіх особових формах дієслів, а лише в деяких – насамперед тих, у яких дієслова диференціюються за граматичними родами. Це, зокрема, перша особа однини, у межах якої говіркове мовлення фіксує подвійні форми: *думов* і *думов-ем* (чоловічий рід) – *думáва* і *думáва-м* (жіночий рід), *співав* і *співов-ем* – *співáва* і *співáва-м*, *знов* і *знов-ем* – *знáва* і *знáва-м*, *писов* і *писов-ем* – *писáва* і *писáва-м*, *ходив* і *ходив-ем* – *ходíва* і *ходíва-м*, *нюс* і *нюс-ем* – *не́сва* і *не́сва-м*, *в'юв* і *в'юв-ем* – *вéва* і *вéва-м*, *робив* і *робив-ем* – *робíва* і *робíва-м*, *крóпив* і *крóпив-ем* – *крoпíва* і *крoпíва-м*. Таким чином, в аналізованій говірці частково збереглися форми першої особи однини і множини давньоукраїнського перфекта, що рефлексуються як колишні форми дієприкметника на -**ль, -ла**, (носій основного лексичного значення) із залишком допоміжного дієслова **БЫТИ** у формі першої особи теперішнього часу. При цьому виявлено, що кінцевий приголосний основи дієслова у формі жіночого роду зазнав певних фонетичних видозмін – він став лабіальним. Очевидно, це теж можна пояснити впливами польської мови, де в аналогічних формах уживається приголосний [l] з відповідною вимовою: *znalam, dumalam* та ін. Натомість у другій та третій особах однини, а також в усіх множинних особових формах складні форми минулого часу не зафіксовано. Однина, друга і третя особові форми: *думов* (чоловічий рід) – *думáва* (жіночий рід) – *думáво* (середній рід); *співов* – *співáва* – *співáво*; *знов* – *знáва* – *знáво*, *писов* – *писáва* – *писáво*, *ходив* – *ходíва* – *ходíво*, *нюс* – *не́сва* – *не́сво*, *в'юв* – *вéва* – *вéво*, *робив* – *робíва* – *робíво*, *крóпив* – *крoпíва* – *крoпíво*. Множина, перша, друга і третя особові форми: *співáли, знáли, писáли, ходíли, не́сли, вéли, робíли,*

крóтили. Як видно, наведені говіркові форми у множині не фіксують кінцевого губного приголосного основи, чим уподібнюються до літературних форм.

Менш поширеними у глибоцькій говірці є складені дієслівні форми минулого часу типу *був тисав, була ходила*, які в деяких південно-західних діалектах, у тому числі і в наддністрянському, є залишками давніх дієслівних форм плюсквамперфекта [Бевзенко:142]. Такі рефлексії дієслів минулого часу у говірці також засвідчують мовну взаємодію аналізованих діалектів.

Дієслова минулого часу у доконаному виді не фіксують суттєвих діалектних відмінностей: *видумов* (чоловічий рід) – *видума́ва* (жіночий рід) – *видума́во* (середній рід) *видумáли* (множина); *заспівов* – *заспівáва* – *заспівáво* – *заспівáли*; *зázнов* – *зазна́ва* – *зазна́во* – *зазна́ли*; *напісов* – *написáва* – *написáво* – *написáли*; *походив* – *походíва* – *походíво* – *походíли*; *прінюс* – *принéсва* – *принéсво* – *принéсли*; *відв'юв* – *відвéва* – *відвéво* – *відвéли*; *зробив* – *зробíва* – *зробíво* – *зробíли*; *покрóтив* – *покрóпíва* – *покрóпíво* – *покрóпíли*.

У цих словоформах слід виділити типовий для лемківських говірок наголос на другому від кінця складі. Лише поодинокі в говірці вживаються словоформи доконаного виду з типовим для наддністрянського діалекту префіксом *vi-* на місці нормативного *vi-* (*відумав, віписав, вініс* тощо). Можна припустити, що підвищена вимова нормативного префіксального [*u*] в дієсловах зумовлена синтаксичними діалектними особливостями. У говіркових синтаксичних конструкціях зазначені дієслова-присудки передбачають при собі найчастіше прийменник *від*, який, входячи до складу непрямого додатка (субстантив або займенник у непрямому відмінку), міг позначити вплив на вимову префіксального голосного дієслів: *війду від татови, віграют від них*.

Для досліджуваної говірки в основному характерне вживання двох способів передачі майбутньої дії: 1) за допомогою простої форми майбутнього часу дієслова; 2) за допомогою аналітичної форми. Аналіз говіркової словозміни майбутнього часу дієслів засвідчує, що в недоконаному виді вживаються складені словоформи, а у формально доконаному виді – прості.

Парадигма дієслів майбутнього часу однини у недоконаному виді фіксує типові ознаки лемківського діалекту. Вони проявляються у формі усіх трьох граматичних родів основного дієслова у першій, другій та третій особах однини. Перша особа однини: *бúду дúмов* (чоловічий рід) – *бúду дума́ва* (жіночий рід); *бúду співов* – ...*співáва*; *бúду знóв* – ...*зна́ва*; *бúду пісов* – ...*писáва*; *бúду хóдив* – ...*ходíва*; *бúду нюс* – ...*нэ́сва*; *бúду в'юв* – ...*вéва*; *бúду рóбив* – ...*робíва*; *бúду крóтив* – ...*крóпíва*. Друга особа однини: *бúдеш дúмов* – ...*дума́ва*; *бúдеш співов* – ...*співáва*; *бúдеш знóв* – ...*зна́ва*; *бúдеш пісов* – ...*писáва*; *бúдеш хóдив* – ...*ходíва*; *бúдеш нюс* – ...*нэ́сва*; *бúдеш в'юв* – ...*вéва*; *бúдеш рóбив* – ...*робíва*; *бúдеш крóтив* – ...*крóпíва*. Третя особа однини: *бúде дúмов* – ...*дума́ва*; *бúде співов* – ...*співáва*; *бúде знóв* – ...*зна́ва*; *бúде пісов* – ...*писáва*; *бúде хóдив* – ...*ходíва*; *бúде нюс* – ...*нэ́сва*; *бúде в'юв* – ...*вéва*; *бúде рóбив* – ...*робíв*; *бúде крóтив* – ...*крóпíва*. У множинних формах говіркові відмінності фіксуються у наголосі дієслова-зв'язки, а також у застиглій граматичній формі основного дієслова: перша особа – *будéмо дума́ли; співáли; зна́ли; писáли; ходíли; нэ́сли; вéли; робíли; крóпíли*; друга особа: *будéте дума́ли; співáли; зна́ли; писáли; ходíли; нэ́сли; вéли; робíли; крóпíли*; третя особа: *бúдут дума́ли; співáли; зна́ли; писáли; ходíли; нэ́сли; вéли; робíли; крóпили*. У наведених дієсловах спостерігається типова для лемківського говору діалектна особливість майбутнього часу – залишки особових форм колишнього дієприкметника на **-лѣ**, який в аналізованих формах виступає дієсловом з основним лексичним значенням. Щоправда, у граматичних формах однини під впливом польської мови кінцевий приголосний цих дієслів артикулюється як губний.

Говіркові форми простого майбутнього часу доконаного виду творяться шляхом приєднання до особових форм теперішнього часу префіксів, що мають значення завершеної дії. Лемківські діалектні риси простежуються практично в усіх словоформах однини і множини. Однина: *прідума́м, заспівам, зазна́ю, напи́шу, підійду, принéсу, відвéду, зрób'ю, покрóп'ю* – перша особа; *прідума́ши, заспіва́ши, зазна́єши, напи́шеши, підійде́ши, принéсеш, відвéдеш, зрóbиши, покрóпиши* – друга особа; *прідума́т, заспіва́т, зазна́є, напи́ше, підійде́, принéсе, відвéде, зрóbит, покрóпит* – третя особа. Множина: *прідума́ємо, заспіва́ємо, зазна́ємо, напи́шемо, підійде́мо, принéсе́мо, відвéде́мо, зрóbимо, покрóпíмо* – перша особа; *прідума́єте, заспіва́єте, зазна́єте, напи́ше́те, відвéде́те, зрóbíte, покрóпíte* – друга особа; *прідума́ють, заспіва́ють, зазна́ють, напи́шут, підійдут, принéсут, відвéдут, зрób'ят, покрóп'ят* – третя особа. Наведені дієслова майбутнього часу виявляють діалектні риси, притаманні іншим словоформам, насамперед теперішнього часу (веляризація кінцевого [*m*'], наголос на передостанньому складі та ін.), про які йшлося вище.

Опис говірки села Глибока на рівні словозміни теперішнього, минулого та майбутнього часу дієслова дає підстави стверджувати, що діалектні ознаки аналізованих граматичних форм зумовлені такими лінгвальними факторами, як збереження історичних дієслівних форм, аналогічні граматичні процеси в межах дієслівної парадигми, впливи суміжних мов та діалектів. Подальші всебічні дослідження говірок, у яких засвідчуються мовні риси різних діалектів, є актуальними з огляду на перспективи різноаспектного вивчення мовної природи діалектизмів, їх функціонування на різних структурних рівнях мови.

ЛІТЕРАТУРА

- Бевзенко:** Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К.: Вища школа, 1980. – 246 с.
- Енциклопедія Коломийщини:** Енциклопедія Коломийщини / За ред. М. Васильчука. – Т. 4. – Коломия: Вік, 2006. – 228 с.
- Етнос:** Етнос. Соціум. Культура: регіональний аспект. Монографія / В.В. Грещук, В.І. Кононенко, М.П. Лесюк та ін. – Київ – Івано-Франківськ: ЦІТ, 2006. – 315 с.
- Жилко:** Жилко Ф.Т. Нарис з діалектології української мови. – К., 1955. – 316 с.
- Лесюк:** Лесюк М.П. Покутський говір як різновид української національної мови // Ямгорів. – 1997. – № 9 – 10. – С. 121 – 130
- Матвіяс:** Матвіяс І.Г. Українська мова та її говори. – К.: Наук. думка, 1990. – 168 с.
- Пашак:** Пашак Я. Родимий край, село родиме: Документальний нарис. – К.: Веселка, 2001. – 206 с.
- Українська мова:** Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во «Укр. енцикл. ім. М. Бажана», 2004. – 823 с.

Mykhaylo Kovalchuk. The lemko and Dniester dialects peculiarities in the grammar of the village Hlyboka Ivano-Frankivsk region.

Dialect peculiarities in the grammar usage of the verb in present, past and future tenses has been analysed in this article in dialects. The language factors which had some influence on the verb paradigm in Lemko and above Dniester dialects are determined.

Key words: grammar form, paradigm, Lemko and above Dniester dialects, the south-western dialect.

Борис КОВАЛЕНКО (Кам'янець-Подільський)

© 2009

ДЕЯКІ МОРФОЛОГІЧНІ РИСИ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ “ЛЮБОРАЦЬКІ” А. СВИДНИЦЬКОГО)

Важливим джерелом історичного вивчення подільських говірок є фольклорні та етнографічні записи з Поділля, а також художні твори С. Руданського, А. Свидницького, М. Коцюбинського та ін. Різні мовно-структурні рівні подільських говірок: фонетичні, лексичні, словотвірні, синтаксичні – були і є об'єктом дослідження багатьох українських мовознавців. У статті охарактеризовано найголовніші морфологічні особливості подільських говірок, що виявляються романі А. Свидницького “Люборацькі”.

Ключові слова: А. Свидницький, подільський говір, морфологічні особливості.

Українська літературна мова на всіх етапах розвитку перебуває у взаємозв'язках із говорами [Матвіяс 2008: 125], які постають основою української літературної мови на всіх її структурних рівнях [Матвіяс 2007: 27].